

TOMASZ MIKOCCI

PŁYTKA Z HUFINGEN Z PRZEDSTAWIENIEM MATKI BOSKIEJ
PRZYCZYNEK DO BADAŃ WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKICH
ZAPOŻYCZEŃ IKONOGRAFICZNYCH

W Badisches Landesmuseum w Karlsruhe znajdują się dwie okrągłe płytki srebrne z przedstawieniami konnego rycerza i tronującej Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Pochodzą one z wykopalisk archeologicznych w Hüfingen w południowo-zachodnich Niemczech; zostały znalezione w grobie wojownika alamańskiego w 1966 r. Uważa się je za wyrób longobardzki¹. Grób jest datowany metodą dendrochronologiczną na 616 r.² Płytki doczekały się kilku publikacji. Podstawowa jest publikacja wykopalisk w Hüfingen pióra G. Fingerlina³. Ponadto płytki zostały opracowane lub wymienione w wykazie nabytków Muzeum w Karlsruhe⁴, w katalogu zawierającym wybór najważniejszych dzieł tego muzeum⁵ i w katalogu wystawy *Die Alamannen in Südwestdeutschland*⁶.

Płytką wykonaną jest z blachy srebrnej o grubości 1 mm⁷, posiada średnicę 110 mm. Została wykonana techniką sztancowania za pomocą pozytywowej formy, a następnie miejscami dopracowana przez trybowanie. Płytką była przymocowana od tyłu do blaszki żelaznej o tej samej co ona średnicy za pomocą brązowej obejmy. W świetle stanu zachowania zabytku niejasny wydaje się sposób przymocowania czy zawieszenia płytki i jej funkcja. G. Fingerlin wiąże funkcję obu płytek z wyposażeniem uprzęży końskiej. Miały, według niego, znajdować się obok siebie, tworząc napierśnik⁸. Przypisywanie jednak płytek posiadaczom chrześcijańskim raczej możliwość tę wyklucza. Płytki mogły być elementami ubioru. Niejasna sprawa ich zawieszenia lub zamocowania nie wyklucza możliwości używania ich

¹ *Badisches Landesmuseum Karlsruhe. Erwerbungsbericht* 11 s. 194-196, ryc. 14, 15; G. Fingerlin. *Die alamannische Reitergrab aus Hüfingen*. W: *Festschrift für Joachim Werner* 1974 s. 591-628.

² *Die Alamannen in Südwestdeutschland. Ausstellung im Gartensaal des Karlsruher Schlosses vom 17 April bis 17 Juni 1973*; E. Petrasch. *Badisches Landesmuseum Karlsruhe*. Karlsruhe 1976 s. 34. *Erwerbungsbericht* (jw. s. 194) podaje datę 606 r. Same płytki wytworzono wcześniej, zapewne ok. r. 600.

³ Jw.

⁴ *Erwerbungsbericht*, jw.

⁵ E. Petrasch. *Bildkatalog Badisches Landesmuseum Karlsruhe*. Karlsruhe 1976.

⁶ Por. przyp. 2.

⁷ Opis oparto na pracy Fingerlina (jw. s. 603 n.).

⁸ Tamże s. 612.

jako fibul lub enkolpionów. Ozdoby analogicznego kształtu (choć o innej dekoracji) wchodziły w skład typowego stroju alamańskiego. Tak np. w Bülach odnaleziono grób kobiety z około 650 r., w którym znajdowały się dwie okrągłe płytki o wielkości zbliżonej do obiektów z Hüfingen. Rekonstrukcja ubioru kobiety umiejscowia jedną z nich w okolicy szyi — noszoną jako medalion uwiązany z dwóch stron za otworki w blaszce. Druga płytka zawieszona była na pionowej szarfie przymocowanej do paska⁹. Analogiczne umocowanie płytek z Hüfingen wydaje się prawdopodobne.

Płytką z wizerunkiem Matki Boskiej posiada dekorację w medalionie centralnym otoczonym dość szerokim, gładkim brzegiem. W brzegu wykonano cztery pary otworków rozmieszczonych symetrycznie na kształt krzyża, zgodnie z osią obrazu. Przedstawienie figuralne otoczone jest trzema pasami ornamentów. W kolejności od zewnątrz są to: krąg złożony z kulistych, wypukłych guzów; pas płaskich i niskich, dość głęboko wklęsłych arkadek; sznur perełkowania. Symetryczną i hieratyczną kompozycję figuralną stanowi siedząca na tronie Matka Boska z Dzieciątkiem na kolanach. Matka Boska w nimbie głowę ma przykrytą welonem, ubrana jest w długą tunikę. Podtrzymuje Dzieciątko w okolicy bioder. Widoczne spod tuniki bosa [?] stopy Marii, dość szeroko rozstawione, spoczywają na podnóżku — poduszce [?]. Dzieciątko siedzi frontalnie. Ubrana jest prawdopodobnie w tunikę i pallium. Prawą ręką zgiętą w łokciu i podniesioną do piersi prawdopodobnie błogosławi; w lewej o nieokreślonym położeniu trzyma jakiś przedmiot, może ewangeliarz w formie kodeksu w kaboszonowej oprawie. Ma krótką fryzurę; symetryczne loki nad czołem oraz wyraźnie wyodrębniony nimb. Tron, na którym siedzą, ma charakterystyczne oparcie rozszerzające się na kształt liry o zakończeniach zakręconych do góry i oparcia na ręce. Scenę z obu stron flankują dwa motywy, w których Fingerlin rozpoznaje cyprysy¹⁰.

Płytką z Hüfingen, powstała przed 616 r., prezentuje samodzielny wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Pierwsze przedstawienia Marii w sztukach plastycznych pojawiły się znacznie wcześniej. Dla nich ważną datę przełomową stanowi rok 431 — Sobór w Efezie¹¹. W początkowym okresie wizerunki Marii pojawiają się tylko w przedstawieniach tematów związanych z młodym Chrystusem¹². Przedstawienia Matki Boskiej z Dzieciątkiem na kolanach zasadniczy swój układ zapożyczyły od analogicznych przedstawień pogańskich¹³. We wczesnym okresie wystę-

⁹ R. Christlein. *Die Alamannen. Archäologie eines lebendigen Volkes*. Stuttgart 1978 s. 81 ryc. 55, 56.

¹⁰ Jw. s. 618.

¹¹ Por. G. A. Wellen. *Theotokos. Eine ikonographische Abhandlung über das Gottesmutterbild in frühchristlicher Zeit*. Utrecht-Antwerpen 1961 passim.

¹² Tamże s. 11 n.

¹³ Prawie w każdym kręgu kultury antycznej występują przedstawienia matki, czasem bogini z dzieckiem (G. A. Snijder. *De forma Matris cum Infante sedentis apud antiquos* 1920 n.v.) — w Egipcie Izdy z Horusem, w Grecji Eos z Memnonem, *Magna Mater* w Galii i Nadrenii (E. Neumann. *The Great Mather*. New York 1955; por. też I. H. Forsyth. *The Throne of Wisdom*. Wood

pują głównie w trzech tematach¹⁴: przepowiednia Abrahama¹⁵, Boże Narodziny¹⁶ i hołd Magów¹⁷. Przedstawienie z Hüfingen nie jest wyjątkiem w okresie, w którym powstało. Wizerunki samodzielne, choć rzadkie, pojawiają się już wcześniej. Najwcześniejszym, samodzielnym przedstawieniem Matki Boskiej z Dzieciątkiem było nie zachowane wyobrażenie w apsydzie kościoła w Capua Vetere, datowane na rok około 430¹⁸. Najbliższym chronologicznie i terytorialnie przedstawieniu z Hüfingen jest relief z Matką Boską na pokrywie srebrnego relikwiarza z Grado, pochodzącego z północnej Italii¹⁹. Mandorla otaczająca tronuącą Marię z Dzieciątkiem na mozaice w kościele w Lythrankomi na Cyprze nadaje i temu przedstawieniu samodzielną charakter²⁰. Podobnym przedstawieniem jest relief steli z Hardj w Armenii z VII w.²¹

Znacznie szerszy krąg analogii odnajdujemy wśród rozbudowanych przedstawień późnoantycznych i wczesnośredniowiecznych. W nich Matka Boska z Dzieciątkiem tronuje najczęściej w otoczeniu świętych, aniołów lub też w scenie hołdu Magów. Wśród obiektów zawierających analogiczne przedstawienia możemy wyodrębnić sześć najbliższych pod względem techniki i ikonografii, datowanych podobnie jak płytką z Hüfingen. Najwcześniejszym przykładem jest datowany na IV lub V wiek relikwiarz ze sceną hołdu Magów²² z kościoła San Nazaro w Mediolanie. Następnym chronologicznie to wymieniony wyżej relikwiarz z Grado. Na koniec VI

Sculptures of the Madonna in Romanesque France. Princeton 1972 s. 29) oraz matki z dzieckiem na rzymskich stelach nagrobnych z Akwilei, Sofii, Rzymu i in. (por. A. Grabar. *Le premier art chrétien 200-395*). Paris 1966 s. 211; tenże. *Christian Iconography. A Study of its Origins*. Princeton 1968 ryc. 92, 93).

¹⁴ Wellen, jw. s. 11 n.

¹⁵ W tym typie pojawia się najstarsze wyobrażenie Marii z Dzieciątkiem, datowane na r. ok. 200, w katakumbach Priscylli; temat ten rozpowszechnia się w malarstwie katakumbowym. Por. Wellen, jw. s. 15 n.

¹⁶ Temat bardzo popularny w rzeźbie sarkofagowej, por. np. sarkofag Adelfii. Filippus OFMConv. *Maria e la Chiesa nelle arti figurative siciliane*. W: *Maria et Ecclesia. Acta Congressus Mariologico-Mariani in civitate Lourdes anno 1958 celebrati*. T. 15. Roma 1960 s. 38 ryc. 1, datowanie: 340-350.

¹⁷ Temat najczęstszy. Por. G. Vezin. *L'Adoration et le cycle de Mages dans l'art chrétien primitif. Étude des influences orientales et grecques sur l'art chrétien*. Paris 1950.

¹⁸ Ch. Ihm. *Die Programme der christlichen Apsismalerei vom vierten Jahrhundert bis zum Mitte des achte Jahrhunderts*. Wiesbaden 1960 s. 177 n. ryc. 10. (*Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie*. T. 4); M. Vloberg. *Les types iconographiques de la Mère de Dieu dans l'art byzantin*. W: *Maria. Études sur la Sainte Vierge sous la dir. de H. du Manoir*. T. 2. Paris 1952 s. 410.

¹⁹ N. H. Arnason. *Early Christian Silver of Northern Italy and Gaul*. „The Art Bulletin” 20:1938 s. 212 n.; H. Buschhausen. *Die spätromischen Metallscrinia und frühchristlichen Reliquiare*. T. 1. Katalog. Wien 1971 s. 246: B18/19 ryc. 56.

²⁰ A. Grabar. *The Virgin in a Mandorla of Light*. W: *Late Classical and Mediaeval Studies in Honor of A. M. Friend Jr.* Princeton 1955 s. 305-311, ryc. 4, datowanie: VI lub VII w.; Ihm, jw. s. 188 ryc. 12. Por. Także M. Sacopulo. *La Théotokos à la mandorle de Lythrankomi*. Paris 1975 (n.v.).

²¹ *L'Art Arménien par Sirarpi der Nersessian*. Paris 1977 ryc. 43.

²² Wellen, jw. s. 58; T. Dobrzeniecki. *Romański posążek Marii z Dzieciątkiem w Muzeum Narodowym w Warszawie*. „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” R. 10:1966 s. 138, datowanie na V w.; Buschhausen, jw. s. 223, B 11 ryc. 39.

wieku są datowane: złoty enkolpion z Cypru²³, na którym tronującej ponad scenami narodzin i hołdu Magów Marii towarzyszą dwaj aniołowie, oraz ołowiany medalion z Syrii²⁴ o podobnej dekoracji. Ostatnie zabytki to dwie ampułki z Ziemi Świętej znajdujące się w Monzy (nr 1 i 3)²⁵, które zdobione są reliefowymi scenami Hołdu Magów i pasterzy, otaczającymi tronującą Matkę Boską z Dzieciątkiem na kolanach. Analogiczne przedstawienia tronującej Matki Boskiej w okresie od V do VII wieku odnajdujemy na licznych zabytkach rzeźby, mozaikach i malowidłach. Są to: ambona z Tessalonik²⁶, pyksida w Kunsthistorisches Muzeum w Wiedniu²⁷, mozaika w kościele San Apollinare Nuovo w Rawennie²⁸, mozaika w Parenzo (Poreč)²⁹, reliefy w kości słońskiej w Berlinie³⁰, Londynie³¹, Manchesterze³², ikona z klasztoru na górze Synaj³³, reliefy z Syrii³⁴, miniatura z Ewangeliarza z Eczmiadzyna³⁵, malowidła w Katakumbach Komodilli³⁶ i w kościele Santa Maria Antiqua w Rzymie³⁷, relief z muzeum w Kairze³⁸, i mozaika z kościoła św Demetriusza w Tessalonikach³⁹. Wiemy też o istnieniu podobnych, nie zachowanych przedstawień: mozaiki w Betlejem⁴⁰, w kościele Santa Maria Maggiore w Rzymie⁴¹, w kościele

²³ M. C. Ross. *A Byzantine Gold Medallion at Dumbarton Oaks*. „Dumbarton Oaks Papers” 9:1957 s. 247, ryc. 1-4 (dalej cyt. DOP); W. F. Volbach, J. Lafontaine-Dosogne. *Bizanz und der christliche Osten*. Berlin 1968 ryc. 73 a. (Propyläen Kunstgeschichte Bd.3).

²⁴ R. Lange. *Das Marienbild der Frühen Jahrhunderte*. Recklinghausen 1969 s. 30 i ryc. na s. 34.

²⁵ A. Grabar. *Les ampoules de Terre Sainte*. Paris 1958 passim, ryc. 1, 4, 8; L. Vital. *Il tesoro del duomo di Monza*. Milano 1966 C 4 ryc. 36, C 1 ryc. 30.

²⁶ N. Kondakow. *Ikonografija Bogomatieri*. T. 1. St. Petersburg 1914 s. 47 n. ryc. 29, 31; A. Grabar. *Sculptures byzantines de Constantinople*. Paris 1963 ryc. XXXIV (n.v.).

²⁷ Wellen, jw. ryc. 13b.

²⁸ O. C. Nordström. *Ravennastudien. Ideengeschichtliche und ikonographische Untersuchungen über die Mosaiken von Ravenna* Stockholm 1953 s. 79 ryc. 24.

²⁹ L. Brehier. *L'art chrétien. Son développement iconographique des origines jusqu'à nos jours*. Ed. 2. Paris 1928 s. 43 n.; Ihm, jw. s. 167 n.

³⁰ W. F. Volbach. *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters*. 3. Aufl. Mainz 1976 nr 137 (Kataloge Vorund Frühgeschichtlicher Altertümer Bd. 7).

³¹ Tamże nr 131.

³² Tamże nr 127.

³³ K. Weitzman i in. *Icons. Sinai-Grece-Bulgarei-Yougoslavei*. Belgrad 1966 ryc. 1.

³⁴ J. Lassus. *Sanctuaires chrétiens de Syrie. Essai sur la genèse, la forme et l'usage liturgique des édifices du culte chrétien en Syrie du IIIe siècle à la conquête musulmane*. Paris 1947 s. 294.

³⁵ L. A. Dournowo. *Miniatures arméniennes*. Erevan 1969 s. 31 nn. ryc. 1.

³⁶ Dobrzeńiecki, jw. s. 123; A. Grabar. *Die Kunst im Zeitalter Justinians. Vom Tod Theodosius I bis zum Vordringen des Islam*. München 1967 ryc. 176,

³⁷ M. Lawrence. *Maria Regina*. „The Art Bulletin” 7:1925 s. 152; H. Fillitz. *Das Mittelalter*. Bd. 1. Berlin 1969 ryc. 1 (Propyläen Kunstgeschichte Bd. 5).

³⁸ K. Wessel. *L'art copte. L'art antique de la Basse-époque en Égypte*. Recklinghausen 1963 s. 36 ryc. 34.

³⁹ A. Grabar. *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*. T. 2. Londres 1972 s. 97 ryc. 146. tabl. XLVIII 2.

⁴⁰ Wellen, jw. s. 59; Lange, jw. s. 16.

⁴¹ Brehier, jw. s. 85 n.; C. Ceccheli. *I mosaici della basilica di Santa Maria Maggiore*. Torino 1956 s. 197 n.

1. Srebrna płytką z Hüfingen z przedstawieniem Theotokos. Wg E. Petrasch. *Bilakatalog Ladisches Landesmuseum Karlsruhe*. Karlsruhe 1976 ryc. 120

2. Medalion z przedstawieniem Maximy Fausty. Wg H. Schlunk. *Kunst der Spätantike im Mittelmeerraum. Spätantike und byzantinische Kleinkunst aus Berliner Besitz*. Berlin. *Kaiser-Friedrich-Museum*, 22 August bis 30 September 1939. Berlin 1939 tabl. I, 3

3. Fragment ryc. 1

4. Moneta Justyna i Justyniana I. Wg T. Gierasimow. *Anticzni i sredniowiekowni moniety w Bułgaria*. Sofia 1975 ryc. 82

Santa Maria Maggiore w Rawennie⁴², w kościele św. Sergiusza w Gazie⁴³ i malowidła w Mekce⁴⁴.

Powstaje zatem pytanie, czy ten nowy, tak rozpowszechniony, typ przedstawienia Matki Boskiej wynika z kontynuacji starych typów i czy jego forma jest tylko konsekwencją ich rozwoju? Porównując przedstawienia z III i IV wieku z zaprezentowanymi wyżej, dość łatwo można dojść do wniosku, że tak nie jest. Nowe przedstawienia tylko w bardzo małej części czerpią ze starych wzorów. Musiało być więc jakieś inne źródło zapożyczeń. Tym źródłem mogła być tylko ikonografia świecka. Podobnie jak w okresie wczesnochrześcijańskim sięgnięto do starych pogańskich form dla wyrażenia nowych treści, tak i teraz zwrócono się do nowego, innego źródła, jakim była ikonografia świecka; a w niej nowym zadaniom odpowiadała oczywiście najlepiej ikonografia cesarska. Ewidentnym motywem zapożyczeń z niej są nimby. Nimb do ikonografii chrześcijańskiej przeszedł ze sztuki hellenistyczno-rzymskiej⁴⁵. A tam był zapożyczeniem ze sztuki starożytnego Wschodu⁴⁶. Sztuka pogańska stosowała go początkowo w przedstawieniach bóstw solarnych. W Rzymie stosowano go w przedstawieniach bóstw, personfikacji, władców. Występuje na przykład w przedstawieniu Diany z Endymionem w malowidle z Herkulanum⁴⁷. Pojawia się wokół głów kobiet na malowanym stropie pałacu Crispusa w Trewirze⁴⁸ i na licznych medalionach i monetach z wyobrażeniami cesarzy⁴⁹. Od IV w. nimb jest stosowany w sztuce chrześcijańskiej⁵⁰, początkowo w przedstawieniach Chrystusa⁵¹, a następnie świętych. Nimb otaczający głowy Matki Boskiej i Dzieciątka na naszym przedstawieniu jest symbolem świętości postaci.

Z przedstawień świeckich zapożyczono także hieratyczność i symetrię — tak charakterystyczne dla przedstawień cesarzy bizantyńskich. Elementy strojów Marii i

⁴² G. Bovini. *Mosaici parietali scomparsi degli antichi edifici sacri di Ravenna*. Ravenna 1955 s. 5-6. Felix Ravenna 69 (cyt. za: Wellen, jw. s. 150).

⁴³ Ihm, jw. s. 193.

⁴⁴ Vloberg, jw. s. 410.

⁴⁵ W. Weidle. *Nimbus*. W: *Lexicon der christlichen Ikonographie*. T. 3. Rom 1971 s. 323.

⁴⁶ M. Collinet-Guerin. *Nimbo*. W: EAA. T. 5. Roma 1963 s. 493 n.; por. także też. *Histoire du nimbe des origines aux temps modernes*. Paris 1961; H. Leclerq. *Nimbe*. W: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. T. 12. Paris 1934 k. 1272-1312; W. Braunfels. *Nimbus und Goldgrund*. Bd. 3. Münster 1950 s. 321-334.

⁴⁷ O. Elia. *Pittura murali e mosaici nel Museo Nazionale di Napoli*. Napoli 1932 nr 124.

⁴⁸ B. Andrae. *L'art de l'ancienne Rome*. Paris 1973 s. 332 ryc. 156; por. też I. Lavin. *The Ceiling Frescoes in Trier and Illusionism in Constantinian Painting*. DOP 21:1967 s. 99-113.

⁴⁹ Np. złoty medalion Walentyniana I i Walensa. Por. H. Schlunk. *Kunst der Spätantike im Mittelmeerraum. Spätantike und byzantinische Kleinkunst aus Berliner Besitz*. Berlin 1939 tabl. 4, 17; inne przykłady por. np. Grabar. *Le premier*, ryc. 14, 208, 213, 224. Por. także A. Alföldi. *Insignen und Tracht der römischen Kaiser*. RM L 1935 s. I oraz przyp. 63.

⁵⁰ Już na lata 270-275 datowana jest mozaika, odnaleziona pod ołtarzem Bazyliki św. Piotra na Watykanie, przedstawiająca osobę w nimbie: Sol Salutis lub Chrystusa-Heliosa. Por. Weidle, jw.

⁵¹ Np. na mozaice w kościele Santa Constanza w Rzymie z poł. IV w. Por. Grabar. *Le premier* ryc. 207.

Dzieciątka są elementami strojów świeckich, w pewnych wypadkach cesarskich; czasem przejmowano także ich kolor⁵². Bizantyńska ikonografia świecka operowała także przedstawieniami, których wizerunek z Hüfingen wydaje się być wyraźnym odbiciem. Takim obiektem jest na przykład przedstawienie Maximy Fausty, drugiej żony cesarza Konstantyna (307-326 r.), znane ze złotego medalionu (ryc. 2)⁵³. Cesarzowa siedzi tutaj na tronie, głowę ma otoczoną nimbem, a na kolanach trzyma nowo narodzonego syna. Siedzącą otaczają postacie: Felicitas i Venus Genetrix, których forma i umiejscowienie kojarzy się z figurami aniołów towarzyszących tak często przedstawieniom Matki Boskiej. Czyż przykład ten nie jest dowodem na to, iż właśnie w ikonografii cesarskiej należy szukać archetypu przedstawienia, którego płytka z Hüfingen jest naśladownictwem?

Takim samym zapożyczeniem jest nowa forma tronu o szczególnym kształcie oparcia. Przybiera ono kształt kojarzący się z lirą (ryc. 1,3). Rozszerzone nieco półkuliście u nasady, zwęża się łagodnie, by u góry przejść w pionowy odcinek zakończony prosto poziomą poprzeczką. Górne zakończenia wywijają się na zewnątrz, tworząc niewielkie koła. Brzegi oparcia, ozdobione ornamentem, perełkowym wydają się być celowym odtworzeniem określonej dekoracji. Wśród chrześcijańskich przedstawień późnego antyku i wczesnego średniowiecza można wyodrębnić grupę dzieł, w których występują analogiczne formy tronu. Większość z nich to wizerunki Matki Boskiej, część to przedstawienia tronującego Chrystusa. Najwcześniejszym przedstawieniem jest mozaika z tronującym Chrystusem z San Apollinare Nuovo w Rawennie w latach 520-526⁵⁴. Matka Boska w apsydzie bazyliki w Poreč (540 r.) siedzi na tronie pozbawionym w rzeczywistości oparcia⁵⁵, ale skrzydła stojących po bokach tronu aniołów tworzą zarys kształtu przypominającego lirę. W Rawennie istniało jeszcze jedno przedstawienie podobnego tronu. Na zniszczonej mozaice w apsydzie kościoła Santa Agata Maggiore (538-545) przedstawiony był Chrystus, siedzący na tronie wyposażonym w oparcie o kształcie liry⁵⁶. Podobnie wygięte oparcie tronu występuje w mozaice apsydialnej kościoła w Lythrankomi na Cyprze⁵⁷. Najwspanialej ozdobiony lyro-kształtny tron przedstawiono w malowidle w kościele Santa Maria Antiqua w Rzymie w końcu VI w.⁵⁸ Wśród VI-wiecznych przedstawień podobne ukształtowanie tronu występuje jeszcze w jednej z końcowych miniatur *Ewangeliarza z Eczmiadzyna*⁵⁹, na steli z Chandissi z przedstawieniem Chrystusa znajdującej się w muzeum w Tbilisi⁶⁰ i na pokrywie relikwiarza z

⁵² Por. np. mozaika z Ravenny, por. przyp. 28.

⁵³ Lawrence, jw. s. 152; Schlunk. *Kunst* s. 7-8 tabl. 1, 3.

⁵⁴ G. Schiller. *Ikonographie der christlichen Kunst*. T. 3. Gütersloh 1971 ryc. 629.

⁵⁵ Por. przyp. 29.

⁵⁶ Ihm, jw. tabl. VII, 2.

⁵⁷ Por. przyp. 20.

⁵⁸ Por. przyp. 37.

⁵⁹ Por. przyp. 35.

⁶⁰ Volbäch, Lafontaine-Dosogne, jw. ryc. 354 a.

Grado⁶¹. W VI lub na początku VII wieku podobny tron w kompozycji apsydialnej pojawia się jeszcze w kościele św. Demetriusza w Tessalonych⁶². Podobne przedstawienie tronu staje się częstsze w sztuce późniejszej. Nagle pojawienie się na przedstawieniach z VI wieku podobnej formy tronu, a także równoczesne występowanie tronów o innych formach nie wydaje się przypadkowe. Podobny element występuje bardzo często we wschodniej ikonografii imperialnej. Na licznych monetach z okresu panowania Justyna, Justyniana I, Tyberiusza II oraz innych⁶³ pojawiają się szerokie trony z oparciem wygiętym na kształt liry. W przedstawieniach tych na tronie siedzą zawsze dwie osoby, zwykle wyróżnione nimbem wokół głowy. Bardzo dobrym przykładem wyraźnie zaznaczonego oparcia tronu jest moneta Justyna i Justyniana I z 527 r. (ryc. 4)⁶⁴. Antyczne i późnoantyczne przedstawienia tronów bardzo rzadko wykazują formę oparcia choćby zbliżoną do liry⁶⁵. Przedstawienia Matki Boskiej przejęły więc tę formę niewątpliwie z ikonografii świeckiej, bizantyńskiej. Sądzę, że nadawała ona wizerunkom charakter triumfalny⁶⁶.

Płytką z Hüfingen ma formę okrągłej, wypukłej blaszki. Centralny motyw wyodrębniono jeszcze ciągłymi pasami ornamentów, tworząc medalion — *clipeus*. Forma płytki i ornament nasuwają oczywistą analogię z *imagines clipeatae*, które były rozpowszechnione w antycznej sztuce pogańskiej. Dla przykładu można przytoczyć: reliefowe wyobrażenie z okresu Trajana w muzeum w Ostii, z podobnym, jak na blaszce z Hüfingen kręgiem wypukłych gruzów⁶⁷, i grobowy portret z Palmyry⁶⁸. Podobną formę stosuje rzeźba sarkofagowa⁶⁹. Najczęstsze było tam wprawdzie przedstawianie głowy, biustu lub półfigury⁷⁰, jednak odległość czasowa dzieląca nasze przedstawienie od analogicznych pogańskich mogła przyczynić się do pewnych zmian formy. Treść zapewne pozostała ta sama: *imago clipeata* z Hüfingen wyraża apoteozę Matki Boskiej⁷¹.

⁶¹ Por. przyp. 19.

⁶² Por. przyp. 39; M. Avery. *The Alexandrian Style at Santa Maria Antiqua in Rom.* „The Art Bulletin” 7:1925 s. 133: dat. na VI w.; Kondakow, jw. s. 362 tabl. VII: dat. na VII w.

⁶³ Por. W. Hahn. *Moneta Imperii Byzantini. Rekonstruktion des Prägeraufbaues auf synoptisch-tabellarischer Grundlage.* Bd. 2: *Von Justinus II bis Phocas (565-610) einschliesslich der Prägungen der Heraklius-Revolution und mit Nachträgen zum 1. Band.* Wien 1975 tabl. VI — monety Justinusa II z Konstantynopola ryc. 43 d, e; 44 c: tabl. V — monety z Nikomedii ryc. 46 a²: tabl. XV — monety Tyberiusza II ryc. 65/1, 2.

⁶⁴ T. Gierasimow. *Antyczni i srednowiekowni monety w Bulgaria.* Sofia 1975 ryc. 82.

⁶⁵ Lawrence (jw.) i Avery (jw.) twierdzą, iż podobna forma pojawia się dopiero w VI w. Zbliżone, wcześniejsze formy antyczne zbiera i omawia E. Weigand. *Zum Denkmälerkreis des Christogramnimb.* „Byzantinische Zeitschrift” Bd. 32:1932 s. 65-69.

⁶⁶ Zagadnieniu tronu z oparciem w kształcie liry poświęcona będzie osobna rozprawka.

⁶⁷ EAA. T. 2 ryc. 953.

⁶⁸ Grabar. *Le premier* ryc. 48, datowany 160 r.

⁶⁹ Np. sarkofag Baebii Hertofilii w Rzymie z 2 poł. III w. Tamże ryc. 123.

⁷⁰ Por. G. Beccati. *Imagini clipeate.* W: EAA. T. 2: s. 720 n.

⁷¹ Por. A. Grabar. *L'imago clipeata chrétienne.* W: *L'art de la fin de l'antiquité et du Moyen Âge.* Vol. 1. Paris 1968 s. 608-613.

Na brzegach głównej sceny na płycie z Hüfingen (ryc. 3) przedstawiono dwa cyprysy. Drzewa uginają się do wewnątrz, zwężają się ku górze. Ich wierzchołki nikią za głowę Marii. Cyprysy mają wyodrębniony, zgeometryzowany pień. Gałęzie drzew opadają ku dołowi. W przedstawieniach Marii niejednokrotnie występują wyobrażenia drzew⁷². Cyprysy są jednak pewną rzadkością ikonograficzną⁷³. W ikonografii chrześcijańskiej cyprysy pojawiają się w przedstawieniach raju, np. w małowidle w *Coemeterium Maius*⁷⁴. Może więc całość przedstawienia z Hüfingen należałoby rozumieć jako scenę tronowania Matki Boskiej z Dzieciątkiem w rajskim ogrodzie, skoro „kai kyparissoi toiautai en to paradeiso tu theu” (Ezechiel 31,8)⁷⁵.

Mało znane w literaturze przedstawienie z Hüfingen wydaje się być świetnym przykładem wielowątkowości zapożyczeń ikonograficznych. Ta króciutka rozprawka nie miała na celu ich opracowania. Przypomina jedynie znane z innych przykładów zapożyczenia przedstawienia matki z dzieckiem, wyobrażenia w *clipeusie* i dwóch elementów ikonograficznych: charakterystycznego tronu i nimbu. Dawne motywy ikonograficzne przyczyniły się tutaj do stworzenia nowej oryginalnej całości o głębokiej wymowie symbolicznej.

⁷² Np. na krzyżu biskupa Agnellusa z Ravenny. Por. Kondakow, jw. s. 97 ryc. 74; na reliefie z Kartaginy. Por. J. Kollwitz. *Die oströmische Plastik der Theodosianischen Zeit*. Berlin 1941 ryc. 53. (Studien zur spätantiken Kunstgeschichte 12); na mozaice w Lythrankomi, por. przyp. 20.

⁷³ Por. J. Flemming. *Zypresse*. W: *Lexicon der christlichen Ikonographie*. T. 4. Rom 1972 k. 591-594. Flemming poświęciła przedstawieniom cyprysów także nie znaną mi pracę: *Die Zypressen in der rumänischen und byzantinische Kunst*. 1971. („Studia Byzantina” 2).

⁷⁴ J. Wilpert. *Die Malereien der Katakomben Roms*. Freiburg 1903 tabl. 166/2 cyt. według Flemming, jw. Drzewa te występują także na mozaice absydy kościoła San Apollinare in Classe w Rawennie (G. Bovini, L. von Matt. *Ravenna*. Paris 1971 ryc. 201), na mozaice z Butrino i sarkofagu Exuperantiusa w Rawennie. Por. Fingerlin, jw. przyp. 83.

⁷⁵ *Vetus Testamentum Graece secundum Septuaginta interpretes cura et studio L. van Ess*. Lipsiae 1855. Dostępne mi wydanie Wulgaty i nowożytnie tłumaczenia podają „cedry” zamiast „cyprysy”.